

บทที่ 1

สภาพแวดล้อมที่เป็นปัญหาของ เกษตรกรในสมัยรัชกาลที่ 6

การ เกษตรกรรมของไทยในสมัยรัชกาลที่ 6 ส่วนใหญ่เป็นการทำนาปลูกข้าว นอกจากนี้เกษตรกรยังทำการ เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ เช่น ปลูกฝ้ายเพื่อใช้ทำ เครื่องนุ่งห่ม ปลูกต้นหมันเลี้ยงไหมสำหรับทอผ้าไหม ปลูกยาสูบเพื่อใช้สูบ ปลูกผักและ ผลไม้ไว้รับประทาน¹ และมีการปลูกยางพาราด้วย พืชเศรษฐกิจเหล่านี้ถึงแม้จะมีความ สำคัญน้อยกว่าข้าว แต่รัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 6 ใ้คนให้เกษตรกร เห็นความสำคัญ ของพืชเศรษฐกิจและส่งเสริมให้มีการ เพาะปลูกมากขึ้น จึงจะเห็นได้จากในงานแสดง กสิกรรมและพาณิชยกรรมครั้งที่ 2 ที่ตำบลสระปทุมวันเมื่อ พ.ศ. 2454 ในงานนี้รัฐบาล ได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่องการทำไร่ฝ้าย เรื่องการทำไร่ยางพาราไร่เบอร์ เรื่องการ เลี้ยงไหม และเรื่องการทำผ้าออกเผยแพร่ในงาน² เพื่อให้ประชาชนได้มีความรู้กว้างขวางยิ่งขึ้น นอกจากการปลูกข้าวและพืชอื่น ๆ แล้วเกษตรกรไทยยังได้ทำการ เลี้ยงสัตว์ควบคู่กันไป สัตว์เลี้ยงส่วนใหญ่เป็นสัตว์ที่ไซ้แรงงานในการ เกษตรกรรมได้แก่ โค กระบือ สัตว์เลี้ยง เพื่อเป็นอาหาร เช่น สุกร และสัตว์ปีกพวก เป็ด ไก่ เป็นต้น³

Vander Heide "The Eecnomical Development of Siam During The Last Half Century", JSS Part II (1906), pp. 77-79.

² ทช., เอกสาร ร.6 กษ.1/8, ชาวในหนังสือตัวอย่างหนังสือประกอบ การกสิกรรม, หน้า 9.

³ ปาลเลอแก้ว, เล่าเรื่องเมืองไทย, แปลโดยสันต์ ท. โจนบุตร (พระนคร : กาวหนา. 2506), หน้า 13.

ตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๖ ไทยเคยส่งข้าวไปขายต่างประเทศได้มากและมีราคาดี เพียงช่วงเวลา 4 เดือน นับแต่เดือนมกราคมถึงเดือนเมษายน พ.ศ. 2461 ไทยได้กำไรจากการค้าข้าวถึง 56,900,000 บาท² ซึ่งก่อนที่ประเทศไทยจะทำสนธิสัญญาบาวริงกับชาติอังกฤษและชาติอื่น ๆ เมื่อ พ.ศ. 2398 นั้น การปลูกข้าวและพืชเศรษฐกิจของเกษตรกรไทยไม่ได้ทำเพื่อเป็นสินค้า แต่ทำเพื่อแลกเปลี่ยนสิ่งของที่ต้องการในหมู่บ้านของตนเองหรือในระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียง ซึ่งเป็นลักษณะของสังคมไทยแบบเลี้ยงตัวเองมาช้านาน³

เกษตรกรไทยได้ยึดอาชีพการทำนาปลูกข้าวมาเป็นเวลานานนับแต่อดีต ดังจะเห็นได้จากข้อความในหลักศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระมหากษัตริย์ผู้ปกครองอาณาจักรกรุงสุโขทัยที่กล่าวว่า ในน้ำมีปลาในนามีข้าว อย่างไรก็ตามแม้เกษตรกรไทยได้มีอาชีพการทำนาปลูกข้าวมาช้านาน แต่เกษตรกรไม่ค่อยได้มีการปรับปรุงแก้ไขวิธีการทำนาให้ดีกว่าเดิมมากนัก⁴

¹ หจข., เอกสาร ร.6 กษ.8/1 หนังสือของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตร กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 18 พฤษภาคม, พ.ศ. 2462

² เอกสารเรื่องเดียวกัน.

³ Jame C. Ingram, Economic Change in Thailand since 1850, Stanford University Press, 1955, P. 19.

⁴ การทำนาขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศ โดยเฉพาะเกษตรกรที่ทำนานอกเขตโครงการชลประทาน มักขาดน้ำทำนาต้องอาศัยน้ำจากน้ำฝน

อาจเห็นได้จากในปัจจุบันยังมีเกษตรกรทำนาโดยใช้วิธีดั้งเดิมอยู่ทั่วไปในทุกภาคของประเทศไทย
 เช่นการเตรียมดินทำนา มักเผาตอซังข้าวทิ้งเพื่อต้องการให้การไถดินในนาได้สะดวก จึงขาด
 ซากพืชที่ซบเซา ๆ ที่ทำให้ดินเกิดการรวนซบและมีคุณสมบัติอุ้มน้ำ ซึ่งมีส่วนทำให้คนชาวเจริญ
 เดิบโต การใส่ปุ๋ยบำรุงดินไม่ค่อยได้เท่ากัน การปลูกพืชหมุนเวียนเช่นพืชตระกูลถั่ว¹ เพื่อช่วย
 เพิ่มแร่ธาตุในดินยังไม่แพร่หลาย วิธีการเสริมคันนาหรือการขุดสระ เพื่อกักเก็บน้ำฝนไว้ใช้
 ในยามฉุกเฉินและยามขาดแคลนน้ำมีไม่มากนัก เมื่อเกิดฝนแล้งหรือฝนตกไม่ถูกต้องตามฤดู
 เกษตรกรจึงขาดแคลนน้ำทำให้การทำนาได้ผลผลิตต่ำ เกษตรกรจึงยังยากจนและมีหนี้สินมาก
 ไม่สามารถช่วยตัวเองได้² ปัญหาของเกษตรกรดังที่กล่าวมาแล้วนี้ได้เกิดขึ้นมานานตั้งแต่
 รัฐบาลสมัยรัชกาลที่ 5 แม้รัฐบาลสมัยต่อมาเกษตรกรก็มีปัญหาเช่นเดียวกัน ดังที่เห็นได้จาก
 เกษตรกรในสมัยรัชกาลที่ 6 ก็มีปัญหาร่องการทำนาหลายกานตามสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้น
 ในขณะนั้น อาจแบ่งปัญหาออกเป็นดังนี้คือ

1. ปัญหาเรื่องน้ำในการทำนา
2. ปัญหาขาดแคลนพันธุ์ข้าวปลูก
3. ปัญหาการขนส่งของไปปิ้งกลก
4. ปัญหาที่ดินและการเก็บภาษี
5. ปัญหาคนกลางเอาเปรียบการซื้อขายข้าว
6. ปัญหาอื่น ๆ

¹พืชตระกูลถั่วช่วยเพิ่มธาตุไนโตรเจนในดิน.

²สมชาย หลงหมอยา, "ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 5"
 (วิทยานิพนธ์ปริญญาโททางนิติศาสตร์ แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
 พ.ศ. 2521), หน้า 499.

1. ปัญหาเรื่องน้ำในการทำนา

น้ำเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่เกษตรกรไทยจำเป็นต้องใช้ในการเพาะปลูกบำรุงต้นข้าวและพืชอื่น ๆ ให้เจริญเติบโตจนสามารถเกิดผลผลิต แหล่งน้ำที่ใช้ในการทำนาได้จากน้ำฝนและน้ำท่า น้ำฝนทำให้เกิดน้ำท่าส่วนหนึ่งซึ่งไหลไปตามแม่น้ำและลำคลอง ถ้าฝนตกก็เป็นปกติน้ำท่าก็จะมีปริมาณเพียงพอช่วยให้งานทำนาได้ผล ปัญหาเรื่องน้ำฝนมีผลกระทบบระเทือนต่อการทำนามีหลายลักษณะ คือ

- ก. ฝนตกไม่ถูกต้องตามฤดู ตกเร็วหรือช้าเกินไปไม่พอกับฤดูในการทำนา
- ข. ไม่มีฝนตกหรือฝนตกเพียงเล็กน้อยตามฤดู เกิดความแห้งแล้งไม่มีน้ำเพียงพอที่จะทำให้ต้นข้าวชงหวานและปักดำเจริญเติบโต
- ค. ฝนตกน้อยกว่าปกติปริมาณน้ำฝนน้อยไม่พอหล่อเลี้ยงต้นข้าวให้เจริญเติบโตทันคั้งทองและออกรวง

ง. ฝนตกมากเกินปกติปริมาณน้ำฝนมากเกินไปเกินความต้องการ ทำให้เกิดน้ำท่วมต้นข้าวที่ขนาดลำต้นยังไม่สูงพอจมน้ำ ต้นข้าวที่มลำนสูงพระระดับน้ำเตจ่าได้รับความกระทบบระเทือนจากกระแสน้ำไหลก็อาจไหลรวงเล็ก ทำให้ทำนาไม่ไคผล

จ. ฝนตกก็เป็นปกติตามฤดู มีน้ำฝนน้ำท่าพอกับธรรมชาติของต้นข้าว ภาณินการทำนาของ เกษตรกรจะไคผลมาก

ปัญหาเรื่อง เกษตรกรขาดแคลนน้ำ ทำให้การทำนาไม่ไคผล แบ่งไคเป็น

- ก. ความผันแปรของลมฟ้าอากาศ
- ข. คลองรับน้ำตันเขิน
- ค. ความผันแปรของลมฟ้าอากาศ

เกษตรกรไทยอาศัยน้ำในการทำนาปลูกข้าวจากน้ำฝนเป็นส่วนใหญ่ ฤฎุการทำนาเริ่มเมื่อไคถึงฤฎุฝน¹ เกษตรกรจะเตรียมคินในที่นา เพื่อทำลายวัชพืชที่เป็นศัตรูของต้นข้าว

¹ฤฎุฝนเริ่มประมาณเดือนพฤษภาคม (ต้นเดือนหก) ทางราชการจะจัดให้พื้แรกนาขวัญ เพื่อให้เป็นวันมงคลของ เกษตรกรทั่วประเทศ

ไหลตายก่อนที่ฝนจะตกลงมา โดยทำการไหลพลิกหน้าดินฝั่งแคบไว้รอฝนตก ในการทำนาหว่าน เมื่อดินตกลงมา เล็กน้อยก็มีความชุ่มชื้นเกษตรกรก็จะหว่านพันธุ์ข้าวปลูกแล้วไถดินกลบเมล็ดข้าว ขณะที่รอฝนตก เมล็ดข้าวจะงอกและแตกยอดอ่อนเพื่อรับน้ำฝนที่จะถึงฤดูฝนตกชุก การทำนาคำนับ ใช้น้ำฝนมากกว่าการทำนาหว่าน ปริมาณน้ำฝนต้องมีมากจนขังในนา¹ จึงไถคราดแล้วนำ ขาวกลามาปักดำในนาได้

น้ำฝนที่ประเทศไทยได้รับความอุดมโดยปกติมาจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งพัดพาไอน้ำจากมหาสมุทรอินเดียตอนใต้ แต่ความชื้นแปรของลมฟ้าอากาศ ทำให้เกิดฝนตก ไม่ถูกต้องตามฤดูอยู่เสมอ ปริมาณน้ำฝนของแต่ละปีไม่คงที่แน่นอน บางปีปริมาณน้ำฝนมีน้อย อาจทำให้เกิดความแห้งแล้ง แต่บางปีก็เกิดพายุไซรอนฝนตกชุกมาก เกินปกติจนถึงเกิดอุทกภัยได้ การที่ฝนตกไม่ถูกต้องตามฤดูและปริมาณน้ำฝนไม่คงที่แน่นอน ทำให้คนชาวโนนาเกิดความเสียหาย เกษตรกรได้รับความเดือดร้อน กรมชลประทานได้รวบรวมบันทึกลักษณะของระดับน้ำท่าที่จังหวัด พระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่ พ.ศ. 2374 - 2496 เป็นเวลา 117 ปี ดังนี้

ตารางที่ 1 ระดับน้ำท่าที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 2374 - 2496

ลักษณะระดับน้ำ	จำนวนปี	คิดเป็นร้อยละ
น้ำงามพอดีกับการเพาะปลูก	53	45.30
น้ำแล้งพอประมาณ	21	17.00
น้ำแล้งมาก	35	29.90
น้ำแล้งมากที่สุด	4	3.40
น้ำหลากท่วมพชนลเสียหาย	4	3.40

ที่มา : RID., The Greater Chao Phya Project (February, 1967 (2510))

¹นาคำ มีเนื้อที่ขนาดเล็กกว่านาหว่าน มีคันนากั้นน้ำไม่ให้ไหลไปก่อน.

จากการบันทึกลักษณะระดับน้ำของกรมชลประทาน เมื่อเปรียบเทียบขอแตกต่าง จำนวนปีของลักษณะระดับน้ำงามพอดีกับการ เพาะปลูก และลักษณะระดับน้ำไม่พอดีกับการ เพาะปลูก จะเห็นว่าน้ำงามพอดีกับการเพาะปลูก 53 ปี แต่น้ำไม่พอดีกับการเพาะปลูก 64 ปี ในช่วงเวลาที่ได้มีการบันทึกระดับน้ำ 117 ปี

ปรากฏการณ์เกี่ยวกับความผันแปรของลมฟ้าอากาศได้เกิดติดต่อกันเช่น ปี พ.ศ. 2453 ซึ่งเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เสด็จสวรรคต ฝนตก กอนฤดู ปริมาณน้ำฝนมีมากจนเกิดน้ำป่าไหลเข้าท่วมนา ถนนขาดที่ปักดำและหวานไร่ เสียหายหนัก¹ การทำนาของเกษตรกรไม่ไคผล ราษฎรขาดแคลนอาหารบริโภคมาตั้งแต่ เดือน 4 ถึงเดือน 5 ก่อนจะถึงฤดูทำนา เมื่อการทำนาไม่ไคผลราษฎรยิ่งขาดแคลนอาหาร มากขึ้นจนไม่มีข้าวจะบริโภค ราษฎรบางรายใช้หัวมันเทศปนกับข้าวบริโภค² ปีต่อมา พ.ศ. 2454 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ฝนตกก สม่าเสมอตอนต้นฤดูฝน เกษตรกรสามารถไถนาเตรียมดินได้ เมื่อใกล้หวานและปักดำเสร็จ ้เกิดฝนแล้งกลางฤดูจนถึงปลายฤดู³ คนชาวสูงเพียงประมาณหนึ่งคืบแล้วแห้งตาย เป็นส่วนมาก ในรายงานการ เพาะปลูกประเทศสยามของ เจ้าพระยาวงษาประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวง เกษตรรายงานเรื่องฝนตกไว้วา

¹ หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 1/3, หนังสือของเจ้าพระยาวงษาประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตร กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2454.

² หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 1/12, รายงานการเพาะปลูกประเทศสยาม โดยเจ้าพระยาวงษาประพัทธ์ (ม.ร.ว.สทธาน สนิทวงศ์) วันที่ 17 กันยายน พ.ศ. 2454.

³ เดือนสิบโกลเทศกาลสารท

เมื่อฝนตกน้อย น้ำในแม่น้ำลำคลอง ห้วย หนอง บึงจึงมีน้อยกว่าปกติ
จะมีฝนตกบ้างประมาณ 10 - 15 นาที เมื่อแดดจัดน้ำก็ระเหยเกือบหมด บริเวณที่ดอน
น้ำน้อยกว่าปกติประมาณ 4 ศอก บริเวณที่ไม่ลุ่มไม่ดอนน้อยกว่า 2 ศอกถึง 3 ศอก
ในบริเวณที่ลุ่มมากน้ำน้อยกว่า 2 ศอก ส่วนมากน้ำยังไม่เข้าทุ่ง¹

การทำนาของเกษตรกรปี พ.ศ. 2454 ไม่ได้ผลอีก ราษฎรออกขายขาดแคลน
ข้าวบริโภค มีราษฎร เขตมณฑลกรุงเก่าไปหาข้าวทางเขตสุพรรณบุรี และราษฎรเขตสุพรรณบุรี
ไปหาข้าวทางเขตกรุงเก่า ราษฎรทางมณฑลฝ่ายเหนือที่มณฑลร้อยเอ็ดไปหาข้าว
ตามบ้านคอนที่ท่านาโค แต่ราษฎรบ้านคอนที่อยู่เขตรอบนอกก็ขาดข้าวบริโภคเช่นเดียวกัน
ราษฎรที่อยู่ใกล้ป่าหาของป่ามาแลกข้าวไปบริโภค² แต่แลกเปลี่ยนไม่ได้เพราะส่วนมากขาดแคลน
ข้าวบริโภคอยู่แล้ว จึงต้องหาพวกหัวเผือก หัวมันต่าง ๆ ผักบุ้ง กลอยป่า³ และบุก⁴
มาผสมกับข้าวเพียงเล็กน้อย เพื่อใช้บริโภคแทน

ต่อมาถึงปี พ.ศ. 2456 ซึ่งเว้นระยะเวลาได้เพียง 1 ปี เกิดฝนแล้งขึ้นอีก
เกษตรกรทำนาไม่ได้ผลเนื่องจากขาดแคลนน้ำ ราษฎรได้รับความเดือดร้อนมาก ปรากฏการณ์

¹ หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 1/12. เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

² เอกสาร เรื่องเดียวกัน.

³ กลอย มีลักษณะลำต้นเป็นเถา ใบบนเหมือนใบมันเทศ มีหัวอยู่ใต้ดิน การนำมา
บริโภคต้องนำหัวกลอยไปหั่น และแช่น้ำใต้อ่างให้หมักจึงจะนำไปนึ่งใช้บริโภคได้

⁴ บุก เป็นพืชมีลักษณะลำต้นคล้ายต้นเผือก มีหัวเช่นเดียวกับเผือก ใบบุก
มีขนาดใหญ่กว่าใบเผือกและมีลายขาวสลับเขียว

เกิดฝนแล้งและขาดแคลนน้ำเช่นนี้ ทำให้การทำนาไม่ได้อัตกคอกันหลายปี ดังนั้นลักษณะทางธรรมชาติที่เกิดจากความผันแปรของลมฟ้าอากาศ เป็นเหตุให้ฝนตกไม่ถูกต้องตามฤดูและไม่คงที่แน่นอน จึง เป็นปัญหาสำคัญของเกษตรกรที่จะพึงนำฝนในการทำนาอย่างเกี่ยว

ข. คลองรับน้ำฝน

แหล่งน้ำที่เกษตรกรใช้ในการทำนาและเพาะปลูกพืชอื่น ๆ นอกจากจะได้อจากน้ำฝนแล้วยังได้อาศัยน้ำจากน้ำท่าซึ่งได้แก่ น้ำในแม่น้ำลำคลอง พื้นที่เพาะปลูกที่อาศัยน้ำท่ามีลักษณะเป็นที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำไหลผ่าน¹ แม่น้ำต่าง ๆ จะมีสาขาแบ่งย่อยออกไปโดยไหลผ่านพื้นที่ราบต่ำตามธรรมชาติของภูมิประเทศและรวมถึงคลองรับน้ำ² (Inundation Canal) ที่ได้มีการขุดขึ้นเพื่อบริรับน้ำเข้าสู่พื้นที่เพาะปลูก ส่วนที่เป็นสาขาของแม่น้ำจะมีขนาดเล็กกว่าแม่น้ำและมีขนาดกว้างของลำน้ำไม่เท่ากัน มีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไปเช่น แคว แม่น้ำน้อย คลอง บาง³ ลำดาง ลำกระโคง⁴ หางน้ำและหางบาง เป็นต้น

¹แม่น้ำสำคัญที่ไหลผ่านพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางของประเทศไทยได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำบางปะกง แม่น้ำสำคัญในเขตที่ราบภาคอีสาน แม่น้ำมูล แม่น้ำชี และแม่น้ำโขง เป็นต้น

²คลองรับน้ำหรือคลองกุนา ใ้รับน้ำจากแม่น้ำ เมื่อมีปริมาณน้ำมากคลองรับน้ำไม่สามารถควบคุมกักเก็บน้ำได้และฉาน้ำในแม่น้ำมีปริมาณน้อย น้ำจะไม่ไหลเข้าคลองรับน้ำ

³นิยมเรียกขอบาง ตามขอตำบลและหมู่บ้านหรือเรียกขอบางตามความหมายของชุมชนนั้น บางแห่งเรียกบางเพี้ยนเป็นลำดาง

⁴ลำกระโคง เรียกลำน้ำที่มีขนาดเล็กและอาจเรียกว่า หางน้ำและหางบางตามแต่ละท้องถิ่น

น้ำทำไหล เขาสูงพื้นที่เพาะปลูกมีปริมาณมากเพียงช่วงระยะเวลาหนึ่งคือระยะเวลาที่น้ำในแม่น้ำมีปริมาณมาก ระดับน้ำในแม่น้ำสูงกว่าระดับปากคลองและปากบาง แรงดันของน้ำในแม่น้ำหุนหันน้ำไหล เขาคล่องและบางไปอยู่ที่เพาะปลูกที่สวนพื่นาของ เกษตรกร เมื่อน้ำในแม่น้ำมีระดับต่ำลง เขมิในฤดูน้ำลดและฤดูแล้ง ปริมาณน้ำจะไหลเขาคล่องและบางน้อยลง และอาจไม่มีน้ำไหลเขาเลย ดังนั้นเกษตรกรจึงขาดแคลนน้ำใช้ในการเพาะปลูก การทำนาจทำได้ปีละ 1 ครั้ง ภายหลังจากไ้มีระบบการชลประทานค้แล้ว เกษตรกรบางทองที่ สามารถทำนาจได้ปีละ 2 ครั้งหรือมากกว่านั้นเพราะได้รับน้ำจากคลองส่งน้ำของกรมชลประทาน มาช่วยในการเพาะปลูก

คลองมีบทบาทสำคัญ ซึ่งเกษตรกรได้อาศัยน้ำจากคลองเพื่อใช้ในการเพาะปลูก ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ปรากฏหลักฐานรายชื่อคลองประมาณ 100 คลองอยู่ในเรื่องการปิดกั้น ทำนบในแม่น้ำน้อยเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการทำนาจ¹ ลักษณะการขุดคลองตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยรัชกาลที่ 3 การขุดคลองส่วนใหญ่ขุดเพื่อการคมนาคมและมีวัตถุประสงค์ทางด้านยุทธศาสตร์ทวย เช่นการขุดคลองที่เป็นคูเมือง ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้เริ่มมีการขุดคลองเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกในเขตที่ราบลุ่มเจ้าพระยาตอนใต้บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา² คือขุดคลองมหาสวัสดิ์ตั้งแต่บางขวาง แขวงเมืองนนทบุรีไปออกบ้านจี่รวายแขวงเมืองนครไชยศรี ขุดคลองภาษีเจริญตั้งแต่คลองบางกอกใหญ่ริมวัดปากน้ำแขวงกรุงเทพ ไปออกแม่น้ำนครไชยศรี และขุดคลองดำเนินสะดวกตั้งแต่แม่น้ำบางยาง เมืองนครไชยศรีฝั่งตะวันออกไปออกคลองบางนกแขวกแขวงเมืองราชบุรี สมัยรัชกาลที่ 5

¹สุนทร อัสสะไวย์, "การพัฒนาระบบการชลประทานในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2431 - 2493" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศาสตรบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2521), หน้า 14.

²สุนทร อัสสะไวย์, บทบาทของรัฐบาลและเอกชนในการพิจารณาเฉพาะกรณีประวัติศาสตร์โครงการรังสิต พ.ศ. 2431 - 2457 (รายงานการวิจัยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ. 2521), หน้า 119.

การซุกคลอง เปลี่ยนจากการซุกคลอง เพื่อการคมนาคมเพียงอย่างเดียว มาเป็นซุกคลอง เพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูก เพื่อสนองความต้องการของการค้าขายอย่างจริงจัง โดยทำการซุกคลอง เพื่อให้ราษฎรเข้าไปทำการเพาะปลูกในที่รกร้างว่างเปล่าและใช้เป็นเส้นทางในการขนส่งผลผลิตออกสู่ตลาดควย คลองที่ซุกในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนใหญ่อยู่ในเขตที่ราบภาคกลางซึ่งเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญ เช่น คลองรังสิต การซุกคลองทำให้สามารถขยายพื้นที่เพาะปลูกได้มาก ดังเห็นได้จากตารางการซุกคลองจำนวน 15 คลอง

ตารางที่ 2 แสดงการขยายพื้นที่เพาะปลูกจากการซุกคลองในสมัยรัชกาลที่ 5

ลำดับ	ซอกคลอง	พื้นที่เพาะปลูก	ปีที่ซุก	พื้นที่เป็นไร่
1	เปรมประชากร	ตั้งแต่คลองตุงกรุงเกษมหน้าวัดโสม มนัสวิหารไปทะลุที่เกาะใหญ่แขวง กรุงเก่า	2413	101,680
2	นครเนื่องเขต	เริ่มจากคลองแสนแสบไปถึงปากคลอง ท่าไข่แขวงเมืองระยองเชิงเทรา	2420	32,400
3	ทวีวัฒนา	จากฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาตะวันตก เริ่มที่ หลักสองคลองภาษีเจริญทะลุออกคลอง มหาสวัสดิ์	2421	27,000
4	นราภิรมย์	จากคลองทวีวัฒนาถึงตำบลลำพญา แม่น้ำท่าจีน	2423	43,000
5	ประเวศบุรีรมย์	เริ่มจากปากคลองพระโขนงถึงแม่น้ำ บางปะกง	2423	92,000
6	เป็ริง	จากเมืองระยองเชิงเทราถึงเมือง สมุทรปราการ	2431	22,400

ตารางที่ 2 แสดงการขยายพื้นที่เพาะปลูกจากการซุกคลองในสมัยรัชกาลที่ 5 (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อคลอง	พื้นที่เพาะปลูก	ปีซุก	พื้นที่เป็นไร่
7	หลวงแพ่ง	ตั้งแต่คลองประเวศบุรีรมย์ถึงเหนือถึงคลองนครเนื่องเขต ฉะเชิงเทรา	2433	33,750
8	อุคมชลจร	เริ่มที่คลองประเวศบุรีรมย์ถึงคลองนครเนื่องเขต	2435	30,525
9	เจริญ	จากคลองหลวงแพ่งถึงทุ่งโหดแขวงกรุงเทพ	2435	33,750
10	นิมยาศตรา	ตั้งแต่ตำบลเสือกินเหนือถึงบางพลีน้อย	2442	10,000
11	พระราชกิมล	จากทุ่งบางบัวทอง แขวงเมืองนนทบุรีไปออกก้านปลาบางภาษี แขวงนครชัยศรี	2442	28,800
12	พระยาบรรดา	จากตำบลบางประกอก หลังเกาะใหญ่ แขวงกรุงเทพ ไปออกกลางทุ่ง	2442	5,550
13	บางพลีใหญ่	ตั้งแต่ตำบลบางเล่า เมืองสมุทรปราการถึงคลองบางเหี้ย	2444	15,750
14	ไผ่สิงห์โต	จากคลองพระราชดำริที่ทะเลคลองเตย	2446	5,000
15	รังสิตประยูรศักดิ์	จากฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาถึงแม่น้ำนครนายก	2447	840,000

รวม

1,314,005

ที่มา : กิตติ คັນไทย, "คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย พ.ศ. 2367 - 2453"

(วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2520)

เมื่อรวมพื้นที่เพาะปลูกจากสองฝั่งคลองที่ขุดได้ 1,314,005 ไร่ ในจำนวนนั้นที่ถึงคราวนี้ เกษตรกรไม่ได้ใช้พื้นที่ทำการเพาะปลูกทั้งหมด พื้นที่บางแห่งมีการจับจองกันแล้วปล่อยให้ว่างไว้ ไหล่กรางว่างเปล่า ไม่ได้ทำประโยชน์อย่างแท้จริง เช่นการขุดคลองแปรมประชากร ข้าราชการและราษฎรไปจับจองตามชอบใจ โดยไม่คำนึงถึงกำลังของคนที่ทำการเพาะปลูก ไร่ ข้าราชการบางคนจับจองถึง 2,000 ไร่ ราษฎรที่ทำนาจริง ๆ เข้าไปจับจองไม่ค่อยได้ แต่ข้าราชการและผู้มีอิทธิพลจองไว้เป็นจำนวนมาก เพื่อเก็บไว้ขายหรือเก็บไว้ให้คนอื่นเช่า หากำไร¹

ในระยะตอนต้นที่ได้มีการขุดคลอง การทำนาของเกษตรกรได้ผลดี² ต่อมากลาง บางแห่งเกิดการตื่นเงินเร็วเกินไป³ เนื่องจากการขุดคลองในสมัยรัชกาลที่ 5 นอกจาก รัฐบาลจะทำการขุดคลองเองแล้วยังได้จ้างบริษัทขุดคลองโดยใช้เครื่องจักรแทนแรงคนด้วย⁴ เช่นการขุดคลองรังสิตประยูรศักดิ์ เพื่อขยายพื้นที่การเพาะปลูกในเขตที่ราบลุ่มเจ้าพระยา ตอนใต้ของแม่น้ำเจ้าพระยาตะวันออกกับขอบแม่น้ำนครนายก ซึ่งเป็นพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่ บริษัทที่รัฐบาลจ้างขุดคือบริษัทขุดคลองแควนาศยาม ทำการขุดคลองตั้งแต่ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ตำบลบ้านใหม่ จังหวัดปทุมธานี ไปออกแม่น้ำนครนายกที่ตำบลบางปลาจุกหัวควาย จังหวัด นครนายก เมื่อ พ.ศ. 2433 การที่รัฐบาลทำสัญญาว่าจ้างบริษัทขุดคลอง โดยบริษัทเป็นผู้ ผูกขาดการขุดคลองทั่วพระราชอาณาจักรนานถึง 25 ปี ทำให้รัฐบาลเสียผลประโยชน์

¹ กิตติ ตันไทย, เรื่องเดิม, หน้า 76.

² หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 1/6, หนังสือเรื่องร้องทุกข์ของชาวนาถึง กระทรวงเกษตรธิการ วันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2453.

³ เอกสาร เรื่องเดียวกัน.

⁴ กิตติ ตันไทย, เรื่องเดิม, หน้า ๘๔

⁵ เริ่มทำสัญญาขุดคลองเมื่อเดือน มกราคม พ.ศ. 2431

จากการชุกคลองคือ รัฐบาลให้อำนาจบริษัทเลือกชุกคลองแห่งใดในโลกก่อน ทำให้บริษัทมีอำนาจมากเกินกำลังที่บริษัทจะชุกได้ สิทธิที่ดินสองฝั่งคลองที่ชุกผ่านไป บริษัทใหม่ผลประโยชน์ตอบแทนรัฐบาลเพียง 20 เปอร์เซ็นต์¹ ของกำไรที่บริษัทขายที่ดินได้ การดำเนินงานของบริษัทชุกคลองไม่ไ้มีจุดประสงค์ที่จะช่วยรัฐบาลในเรื่องการมีน้ำไว้ใช้ในพื้นที่กำลังขยายการเพาะปลูกอย่างแท้จริง แต่บริษัทต้องการเพียงเพื่อชุกคลองเข้าไปในป่าแล้วถือสิทธิขายที่ดินสองฝั่งคลองให้ราษฎร คลองที่ชุกจึงเป็นเพียงเส้นทางคมนาคมให้ราษฎร เขาไปลงทุนบุกเบิกที่ดินที่กว้างเพื่อทำเป็นพื้นที่เพาะปลูกเท่านั้น ต่อมาคลองโคกคนเขินและชานน้ำ บริษัทไม่ได้เอาใจใส่ในความรับผิดชอบตามสัญญา การชุกคลองไม่มีระบบการทดน้ำหรือการระบายน้ำที่ดี ประตูนํ้าและท่่านบหลายแห่งไม่มีประสิทธิภาพและบริษัทยังผิดสัญญากับรัฐบาล² ซึ่งในสัญญากล่าวไว้ว่า เมื่อบริษัทจำหน่ายที่ดินสองฝั่งคลองไม่หมด บริษัทต้องเป็นผู้รักษาคคลองและจัดการซ่อมคลองที่คนเขิน แต่บริษัทไม่ปฏิบัติตามสัญญา คลองจึงต้นเขินเสียเป็นส่วนใหญ่ นํ้าไม่พอให้เกษตรกรทำนาและยังไม่สะดวกจะไหลเดินเรือในฤดูแล้ง³ ทำให้ราษฎรพากันร้องทุกข์ว่า คลองคนเขิน การทำนาไม่ไ้ผลเหมือนเมื่อ 5 - 6 ปีที่แล้ว การใช้เรือลำเลียงข้าวซึ่งกำลังมีราคาแพงไม่สะดวก คลองหกวาสายล่างและคลองหกวาสายบนกับคลองชอยต่าง ๆ ของทุ่งรังสิตต้นเขินมาก⁴ ในเขตพื้นที่เพาะปลูกแห่งอื่นเช่น เขตพื้นที่แขวงเมืองสุพรรณบุรี และพื้นที่แขวงมณฑลกรุงเก่า คลองมีลักษณะต้นเขินเช่นเดียวกัน ทั้งที่รายงานการเพาะปลูกประเทศสยามไ้รายงานไว้ว่า

¹กิตติ ตันไทย เรื่องเดิม, หน้า 90.

²หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 1/6, หนังสือการประชุมเสนาบดี วันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2453.

³เอกสารเดิมเดียวกัน.

⁴หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 1/6, หนังสือของพระยานนทบุรี มีถึงพระยายมราช (เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย) วันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2453.

ที่แขวงเมืองสุพรรณบุรี ท้องที่ระหว่างคลองบางปลาร้า คลองบางยี่หิน คลองสาดี
 ในนาไม่มีน้ำขัง เพราะน้ำในคลองทั้งสามไหลลงสู่แม่น้ำสุพรรณหมี ถ้าปิดกั้นคลอง
 ทั้งสามไว้ก่อนกลางเดือน 11 ก็จะมีน้ำอยู่ในนาช่วยให้การทำนาไม่เสียหายค่ากว่า
 100,000 ไร่ และนาที่อยู่เขตติดต่อกับมณฑลกรุงเก่าเช่น ลาดกระโถก เจ้าเจ๊ก
 จะได้นอกลอ การปิดคลองทั้งสามนี้ไม่ยาก เพราะปากคลองสูง 6 - 7 ศอกเท่านั้น
 เงินที่ลงทุนไม่เกิน 10,000 บาท¹

เรื่องคลองขุดเกิดการตื่นเงินไม่ใคร่ปรากฏแต่ในสมัยรัชกาลที่ 6 เท่านั้น
 แม่คลองขุดที่ทำการขุดก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 ก็เคยมีปัญหาก่อเกิดการตื่นเงินเช่น คลองมหาสวัสดิ์
 และคลองภาษีเจริญ ได้เกิดการตื่นเงินเนื่องมาจากน้ำพัดพาพวกดินตะกอนจากปากคลอง
 มาทับถม² ทำให้ทองคลองตัน การคมนาคมไม่สะดวก เรือที่ไต่แล่นในคลองมักเกยตันเสมอ
 ต้องเสียเวลามาก รัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงแก้ปัญหาเรื่องการตื่นเงินของคลอง
 มหาสวัสดิ์และคลองภาษีเจริญ โดยทำการขุดคลองทวีวัฒนาและคลองนราภิรมย์เพื่อช่วย
 ให้การระบายน้ำในคลองได้ดีขึ้น³ สามารถเดินเรือได้สะดวกและมีน้ำเพียงพอในการ
 ทำนา

ปัญหาเรื่องน้ำที่ไหลทำนาของเกษตรกรที่อาศัยน้ำท่าจากคลองรับน้ำ นับเป็นอีก
 ปัญหาหนึ่งที่เกษตรกรไม่สามารถจะช่วยเหลือตัวเองได้ เมื่อคลองรับน้ำเกิดการตื่นเงิน ไม่มีน้ำ
 เพียงพอในการทำนาและเกิดความไม่สะดวกในการคมนาคม เกษตรกรจึงได้รับความเดือดร้อน
 ผลที่เกิดจากปัญหาเรื่องน้ำฝนและน้ำท่ามีไม่เพียงพอในการทำนา ได้กระทบกระเทือนไปถึง
 ฐานะทางเศรษฐกิจของประเทศเป็นอย่างมาก

¹ หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 1/16, เรื่องเดียวกัน.

² กิตติ คັນไทย, เรื่องเดิม, หน้า 81.

³ เอกสารเดิมเดียวกัน.

๒. ปัญหาขาดแคลนพันธุ์ข้าวปลูก

เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวข้าวประมาณปลายเดือนพฤศจิกายนถึงกลางเดือนธันวาคม เกษตรกรต้องรีบเก็บเกี่ยวข้าวทั้งในนาคอนและนาลุ่มให้เสร็จก่อนที่เมล็ดข้าวจะกรอบ¹ เกษตรกรจะแบ่งข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ทั้งหมดเป็นส่วน ๆ คือ

- ก. เก็บไว้เพื่อใช้เป็นพันธุ์ข้าวปลูกในฤดูทำนาปีต่อไป
- ข. เก็บไว้บริโภคภายในครอบครัว
- ค. เก็บไว้ขายเพื่อนำเงินมาใช้จ่าย
- ง. เก็บไว้เป็นค่าเช่านา²
- จ. เก็บไว้ไถหนการตกขาว³

ปัญหาการขาดแคลนพันธุ์ข้าวปลูกเกิดขึ้นพร้อมกับการเกิดปัญหาเรื่องน้ำในการทำนา เช่นมีไถที่น้ำฝนน้ำท่วมไม่พอดี การทำนาไม่ไถผล เกษตรกรไถขวานอยผลที่ติดคามมา เกษตรกรจะขาดแคลนพันธุ์ข้าวปลูกด้วย ทั้งนี้หนังสือของพระยาประชาธิพนธ์วิบาลไถกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6 เรื่องการขาดแคลนพันธุ์ข้าวปลูกไว้ว่า

¹รวงข้าวถูกแสงแดดเผานานเกินไปตอนที่ข้าวสุกเต็มที่เมล็ดข้าวจะแห้งกรอบทำให้เมล็ดร่วงหล่นจากรวงข้าว และตกลงกินเสียหายการเก็บเกี่ยวจะลำบาก

²เกษตรกรบางรายไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ต้องเช่านาจากเจ้าของที่ดินทำการเพาะปลูก โดยตกลงเช่ามาเป็นเงินหรือเป็นข้าวแทน ถ้าเก็บเป็นข้าว เจ้าของที่ดินอาจตกลงใหญ่เช่านำข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ใหม่ไถหน

³เกษตรกรกู้เงินจากเจ้าหนี้ยี่และสัญญาไถขาวแทนเงินตรา.

ตำบลต่าง ๆ ในมณฑลกรุงเทพฯ สังเกตเห็นตาฉันทกถูกตองตามฤดูกาล
 ชาวจะไคผลก็มาก เพราะพื้นดินนาแห่งสนิท แดดเผาสุกดีกว่าเมื่อสามปีก่อน
 แดชวานาแลบแม่น้ำเจ้าพระยาฟากตะวันตกและฝั่งตะวันออก บางรายขาดแคลน
 พันธุ์ข้าวปลูก เหตุจากเพาะปลูกไม่ไคผลติดต่อกัน 3 - 4 ปี¹

เนื่องจากพันธุ์ข้าวปลูกไคแบ่งมาจากชาวที่เก็บเกี่ยวไคใหม่ และข้าวใหม่จำนวนนี้
 ยังต้องไคบริโภคประจำวันในปริมาณที่คงที่ตามจำนวนสมาชิกในครอบครัว การที่เกษตรกร
 ทำนาไคชาน้อยอยู่แล้ว ความจำเป็นที่เกษตรกรต้องแบ่งข้าวไว้บริโภค จึงทำให้พันธุ์ข้าว
 ปลูกของถูกลดส่วนแบ่งลงไปด้วย เกษตรกรบางรายขาดแคลนพันธุ์ข้าวปลูก เพราะต้องนำ
 ชาวที่เก็บเกี่ยวไคไปไคหนี้เป็นคอกเบี้ยและเงินต้นตามสัญญาการตกข้าว ซึ่งเกษตรกรไคไป
 ฎเงินจากเจ้าหนี้มา ในที่ที่เกษตรกร จะทำนาไม่ไคผล ไคชาน้อยเจ้าหนี้จะเอาข้าวไคหนี้
 เป็นเงินต้นและ เป็นคอกเบี้ยเก็บทั้งหมด² นอกจากนี้เกษตรกรที่นำที่ดินไปขายฝากไว้กับ
 เจ้าของเงิน นับว่าไคได้รับความเดือดร้อนมาก การขายฝากมีเวลาจำกัด จำเป็นต้องรับหา
 เงินหรือหาข้าวไปไคถอนที่ดินให้ทันก่อนวันหมดสัญญา เกษตรกรต้องถูกเรียกค่าป่วยการ
 เท่ากับผลประโยชน์ที่ไคจากค่าเช่านา³ เช่นนาคืออัตราค่าเช่านา⁴ 10 - 15 ถึง
 เกษตรกรที่ไม่มีนาเป็นของตนเองต้องเช่าผู้อื่นทำนา ถ้าตกลงให้เขาเช่าเป็นเงินก็ต้องส่งเงิน
 ค่าเช่าล่วงหน้าก่อนที่จะเก็บเกี่ยวข้าวในนา⁵

¹ หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 8/1, หนังสือของพระยาประชาธิบดีบริหาร
 กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 6 วันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2454.

² หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 1/12, หนังสือพระยาวงษาประพัทธ์
 กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 6 ที่ 58/10937.

³ เอกสาร เล่มเดียวกัน.

⁴ อัตราค่าเช่านาคามณฑลหัวเมืองสูงกว่ามณฑลกรุงเทพฯ

⁵ หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 1/12, เอกสาร เล่มเดียวกัน.

ปัญหาต่าง ๆ ของเกษตรกรที่เกี่ยวกับ การกู้เงิน การเช่านาทำ การจ้างอง
 และ การขายฝากที่ดิน ล้วนแต่เป็นเรื่องจำเป็นที่เกษตรกรจะต้องแบงข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ไปให้
 คอบแทนผลประโยชน์แก่เจ้าของเงินถ้าไม่คอบแทนด้วยเงินตรา เหตุนี้จึงทำให้จำนวนพันธุ์
 ข้าวปลูกต้องถูกลดส่วนลงไปนอกเหนือจากจะของไร่ชาวบริโภคประจำวัน ปัญหาเรื่องการ
 ชาคแกลนพันธุ์ข้าวปลูกชนิดที่สามารถปรับให้พอเหมาะแก่สภาพของน้ำ¹ นับเป็นปัญหา
 สำคัญเรื่องหนึ่ง เนื่องจากน้ำฝนน้ำท่าที่ใสในการทำนาไม่แน่นอนมีปรากฏอยู่เสมอ การทำนา
 ที่ลุ่ม เช่นนาเมือง² ต้องใช้พันธุ์ข้าวที่ทนน้ำได้ทน ซึ่งเกษตรกรต้องเตรียมการไว้ล่วงหน้า
 เพื่อแก้ปัญหากรณีเกิดมีน้ำมากผิดปกติ ถ้าสามารถใช้พันธุ์ข้าวที่สามารถทนน้ำได้ทน การทำนา
 จะไม่เกิดความเสียหายมาก การทำนาสวน³ ก็จำเป็นต้องใช้พันธุ์ข้าวชนิดที่สามารถทนต่อความ
 แห้งแล้งได้เช่นเดียวกัน

การใช้พันธุ์ข้าวปลูกให้เหมาะสมกับลักษณะพื้นน้ำมีความสำคัญต่อเกษตรกรมากที่จะ
 ช่วยให้เพิ่มผลผลิต เพื่อชดเชยการทำนาไม่โดยลคิดออกก็หลายปี แต่เกษตรกรก็ไม่สามารถ
 ช่วยตัวเองที่จะหาพันธุ์ข้าวปลูกให้ไคตามต้องการ เพื่อใช้ เป็นพันธุ์ข้าวในการทำนาคตามฤดู⁴
 และให้เหมาะสมกับสภาพของน้ำฝนน้ำท่าที่ไม่พอดี นอกจากนี้เกษตรกรยังมีปัญหาเรื่อง
 พันธุ์ข้าวปลูกถูกทำลายจากพวกหนูนาที่กินเมล็ดข้าวให้ได้รับความเสียหาย⁵ เช่นในปีที่เกิด
 ฝนแล้ง เกษตรกรหว่านข้าวลงในนา เมื่อเมล็ดข้าวถูกหนูกัดกินจำนวนคนข้าวในนาจะลดน้อยลง
 จึงมีผลทำให้การทำนาได้ชาวน้อย และมีผลมาถึงการชาคแกลนพันธุ์ข้าวควยอีกทางหนึ่ง

¹ หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 1/12, เอกสาร เล่มเดียวกัน.

² นาหวาน.

³ นาที่ดอน

⁴ การทำนาโดยใช้พันธุ์ข้าวเบาลงมือทำในเดือนพฤษภาคม พันธุ์ข้าวกลางปี
 ลงมือทำในเดือนมิถุนายน และพันธุ์ข้าวหนักลงมือทำในเดือนกรกฎาคม

⁵ หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 8/1, เอกสาร เล่มเดียวกัน.

3. ปัญหาการขนส่งลาวไปยังตลาด

การใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำในแม่น้ำลำคลองของคนไทยมีความสำคัญมาช้านานแล้ว เนื่องจากประเทศไทยมีแม่น้ำลำคลองอยู่เป็นจำนวนมาก แม่น้ำลำคลองเหล่านี้ติดต่อเชื่อมโยงจากชุมชนหนึ่งไปยังอีกชุมชนหนึ่ง พาหนะที่ใช้ในการคมนาคมทางน้ำโดยทั่ว ๆ ไปได้แก่เรือชนิดต่าง ๆ จากผลของการชุกคองเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกเขตที่ราบภาคกลางในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้เกษตรกรได้ใช้คลองเพื่อการขนส่งและการคมนาคมมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการใช้เรือขนส่งบรรทุกข้าว¹ และพืชผลอื่น ๆ จากพื้นที่เพาะปลูกมาสู่ตลาด การที่เกษตรกรและพ่อค้าขานิยมการขนส่งทางเรือ เพราะเรือสามารถบรรทุกข้าวได้ปริมาณมากในแต่ละเที่ยว ค่าขนส่งทางเรือไม่คองแพงมากนักเมื่อเทียบกับการขนส่งทางบก² เรือยังสามารถเข้าไปถึงแหล่งที่เป็นพื้นที่เพาะปลูกได้ ถ้าพื้นที่นั้นมีคลองผานและท้องคลองลึกพอที่เรือจะแล่นผ่านได้ การขนส่งข้าวจะสะดวกและรวดเร็วขึ้น

การใช้เรือของราษฎรในการซื้อขายข้าวและการซื้อขายสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภค รวมทั้งการใช้เรือเป็นพาหนะติดต่อสัญจรไปมาเมื่ออยู่ทั่วไปตามแม่น้ำลำคลอง และแม่น้ำที่ไหลผ่านพื้นที่เพาะปลูกของที่ราบภาคกลาง การใช้เรือเพื่อการขนส่งและการคมนาคมมีจำนวนมากตามลำคลองต่าง ๆ ดังเช่น จำนวนเรือที่เขากอกในคลองแสนแสบ³ ซึ่งเป็นเขตปลูกข้าวของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ คานฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยากับเขตปลูกข้าวของแม่น้ำบางปะกง ปรากฏว่าในเดือนเมษายน พ.ศ. 2445 เพียงระยะเวลา

¹ข้าวเรือเรียกว่า เรือข้าว เป็นเรือไม่ขนาดใหญ่กว่าเรือที่ใช้สัญจรไปมา มีประทุน (หลังคา) ป้องกันฝนตกไม่ใหญ่กว่าที่บรรทุกอยู่ได้รับความเสียหาย เมล็ดข้าวเปลือกที่ถูกน้ำฝนจะเกิดการงอกทำให้ราคาข้าวถูกลง

²มักนิยมใช้เกวียนบรรทุกข้าวเปลือก ลากด้วยโคหรือกระบือ บางท้องถิ่นใช้เกวียนขนาดเล็กบรรทุกข้าวเรียกว่า ระแทะ

³จุดในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2380 - 2383.

5 วัน มีเรือเข้าออกในคลองถึง 5,302 ลำ¹ ที่คลองดำเนินสะดวก² เป็นเขตปลูกข้าวของที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตกของแม่น้ำท่าจีน มีเรือเข้าออกในคลอง 3,168 ลำ³ และที่คลองรังสิตประยูรศักดิ์ซึ่งเป็นเขตปลูกข้าวบริเวณทุ่งหลวงฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยากับฝั่งตะวันตกแม่น้ำนครนายก มีเรือเข้าออกในคลอง 2,978 ลำ⁴ จำนวนเรือที่เข้าออกในคลองคับคั่งมากที่สุดได้แก่คลองภาษีเจริญ⁵ ซึ่งเป็นเขตปลูกข้าวทางฝั่งตะวันตกแม่น้ำเจ้าพระยากับฝั่งตะวันออกของที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองเมื่อเดือน กันยายน พ.ศ. 2445 เพียงระยะ 7 วัน 7 คืน มีจำนวนเรือเข้าออกในคลองถึง 9,851 ลำ⁶ นับว่าในคลองภาษีเจริญนิยมใช้เรือเพื่อการขนส่งและการคมนาคมกันมาก

ในขณะที่ไทยกำลังเร่งผลิตข้าวเป็นสินค้าออกเพื่อสนองความต้องการของตลาดต่างประเทศ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างหรือที่ราบภาคกลางได้กลายเป็น

¹ หจข., เอกสาร ร.5 กษ. 9/5, รายงานการทคน้ำใช้ในดิน (Irrigation) กับการระบายน้ำออกจากดิน (Drainage) สำหรับเขตที่ราบแห่งแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ของมิสเตอร์ โยมาน วาน ไฮเคย์, หน้า 61.

² จุดในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2410 - 2415.

³ หจข., เอกสาร ร.5 กษ. 9/5, เอกสาร เล่มเดียวกัน.

⁴ เอกสาร เล่มเดียวกัน.

⁵ จุดในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2410 - พ.ศ. 2415.

⁶ หจข., เอกสาร ร.5 กษ. 9 2/40, หนังสือของเจ้าพระยาเทเวศวงษ์วิวัฒน์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 วันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2445.

แหล่งปลูกข้าวที่สำคัญที่สุด เพราะมีการชุกคลองขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวกันอย่างกว้างขวาง
อินแกรม (Ingram) โคลดลาวไววาระหว่างปี พ.ศ. 2398 - พ.ศ. 2448
การขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวมากที่สุดในที่ราบภาคกลาง¹ และจำนวนข้าวที่ผลิตโคเพื่อ
ส่งออกสู่ตลาดในระหว่าง พ.ศ. 2448 - พ.ศ. 2449 นั้นอินแกรมยังอ้างหลักฐานของ เจ
โฮมาน วัน เคอไฮเคย์ (J. Homan Van Der Heide) เอกไววก จำนวนชาว
ส่งออกประมาณ 14 ล้านหาบ เป็นข้าวที่ผลิตโคจากภาคอื่นเพียง 2 เปอร์เซนต์ นอกนั้น
เป็นข้าวที่ผลิตโคจากที่ราบภาคกลาง² ความสะดวกในการใช้เรือเพื่อขนส่งข้าวจากแหล่ง
เพาะปลูกในที่ราบภาคกลางมาสู่ตลาด ทำให้การค้าขายของไทยเจริญรุ่งเรือง เกษตรกร
มีกำลังใจในการผลิตเพราะขายข้าวโคราคาดี พอค่าที่รับซื้อข้าวจากเกษตรกรไม่กล้าอ้าง
เรื่องการขนส่งข้าวไม่สะดวกเพื่อตัดราคาขายให้ต่ำลง เกษตรกรจึงได้เงินส่วนลดจาก
การขนส่งข้าวทางเรือซึ่งราคาไม่แพงมากนักไปเพิ่มราคาขายข้าวโคมากขึ้น

ต่อมาคลองโคเกิดการตื้นเขิน ทั้งคลองขุดและคลองตามธรรมชาติ การขนส่ง
และการคมนาคมทางน้ำไม่สะดวกเหมือนแต่ก่อน การขนส่งข้าวทางเรือของเกษตรกรได้รับความ
กระทบกระเทือนอย่างมาก เกษตรกรจะนำข้าวจากแหล่งเพาะปลูกมาสู่ตลาดหรือ
พอค่าจะเขาไปซื้อข้าวถึงที่ ต่างได้รับความลำบากด้วยกันทั้งสองฝ่าย นอกจากจะทำให้
การขนส่งข้าวต้องเสียเวลาเรือแล่นช้าเพราะเรือติดท้องคลองแล้ว ยังเป็นการเพิ่มต้นทุน
ในการขนส่งด้วย ปัญหาเรือติดท้องคลองเพราะน้ำตื้น จึงจำเป็นต้องจ้างคนลากจูง ถ้าเป็น
เรือขนาดใหญ่ต้องใช้สัตว์ช่วย เช่น โขกระบือลากจูง ค่าจ้างลากจูงเรือลำละประมาณ
3 - 4 บาท³ นอกจากนี้ยังต้องจ้างเรือเล็กขนข้าวมาใส่เรือใหญ่ที่จอดในน้ำลึก ทำให้

¹J.C. Ingram, Economic Change in Thailand, pp. 44-47.

²Ibid.

³หจข., เอกสาร ร.5 กษ. 1/6, หนังสือฉบับที่ประตุนำและทางนำสยามสยาม
กราบทูลสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ วันที่ 24
มิถุนายน พ.ศ. 2440.

การขนส่งชาวทองเสียเวลามากแต่เกษตรกรก็ไม่มีทางเลือกเลยก็ได้ เหตุจากคลองต้นเขิน
 การขนส่งไม่สะดวก พอคชาวิทเขาไปรับซื้อชาวจึงอ้างเรื่องการเสียค่าขนส่งที่ราคาชาวให้
 ถูกลง เกษตรกรจึงแบกภาระเรื่องราคาชาวตกต่ำ การผลิตชาวเกิดอุปสรรคเพราะปัญหา
 การขนส่งทั้งที่ชาวกำลังมีราคา¹ จากรายงานบันทึกเรื่อง การขุดคลองที่ทุ่งกงลคร
 ใ้รายงานเกี่ยวกับการขนส่งชาวไว้ว่า " . . .บริษัทขุดคลองกุนาสยามยังไม่ได้ขุดซ่อม
 คลองต่าง ๆ กงขุดซ่อมเฉพาะคลองรังสิตบางแห่งทำให้การเพาะปลูกเสียหาย ไม่ไคผล
 ครั้งเมื่อคลองยังลึกอยู่ การเดินเรือค้าขายและการลำเลียงชาวไม่สะดวก. . ." ²
 พระยานนทบุรี ผู้รักษาการ เมืองชัยบุรีได้ไปตรวจดูระดับน้ำตามคลองขอยต่าง ๆ ไคพบปัญหา
 เรื่องคลองต้นเขิน และมีราษฎรมารองทุกข์ขอให้ทางกรให้ความช่วยเหลือไคกล่าวถึง
 เรื่องคลองต้นเขินไว้ว่า " . . .ราษฎรพากันร้องทุกข์ว่า คลองต้นเขินการทำนาไคไคผล
 เหมือนเมื่อ 5 - 6 ปีที่แล้ว การใช้เรือลำเลียงชาวซึ่งกำลังมีราคาแพงไม่สะดวก. . ." ³

ปัญหาเรื่องคลองเกิดการต้นเขินจึงนับว่าเป็นปัญหาสำคัญอีกเรื่องหนึ่งของ เกษตรกร
 ที่มผลโดยตรงต่อการผลิตชาวของไทยไคไคระนาภาคกลาง ซึ่งในขณะนั้นชาวกำลังมีราคาดี
 เกษตรกรควรจจะเร่งผลิตชาวขายให้ไคมากตามความต้องการของตลาด แต่ไคเกิดปัญหาเรื่องน้ำ
 ไคทำการเพาะปลูกไคไม่พอไค เกิดคลองต้นเขินการขนส่งไม่สะดวก การค้าชาวของไทยจึงไม่
 ก้าวหน้าเท่าที่ควร การเกิดคลองต้นเขินในบริเวณพื้นที่เพาะปลูกที่ราบภาคกลาง ไคปรากฏ
 มีมาแล้วตั้งแต่ตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา **เกมตะกร** ยังคงไครับความเดือดร้อน
 ตีคต่อกันเป็นเวลาหลายปีจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6

¹ หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 1/6. เอกสารเดิมเก็บไว้กัน.

² เอกสารเดิมเก็บไว้กัน.

³ เอกสารเดิมเก็บไว้กัน.

4. ปัญหาที่ดินและการเก็บภาษี

ที่ดินที่ เกษตรกร เพาะปลูกอาจแบ่งออกเป็นสองประเภทคือ ประเภทแรก เกษตรกร เป็นเจ้าของที่ดินเอง ประเภทที่สอง เกษตรกร ไม่ได้เป็นเจ้าของที่ดิน แต่เขาผู้นั้นทำการเพาะปลูก และเสียค่าเช่าเป็นเงินหรือข้าวแล้วแต่จะตกลงกับเจ้าของที่ดิน นอกจากนี้ เกษตรกรอาจทำการเพาะปลูกในที่ของผู้อื่นโดยแบ่งครั้งผลผลิตที่ได้ เช่นการทำนาเมื่อโคธขาวจะแบ่งครั้งกัน¹ มีเกษตรกรบางรายโคธตกลงกับเจ้าของที่ดินจะให้ผลผลิตเกินกว่าครึ่ง เป็นคนว่าในการทำนา โคธขาว 100 ถึง ทองโธขาวแก่เจ้าของนา 60 ถึง ตัวเกษตรกรได้เพียง 40 ถึง ก็เรียกว่า การทำนาแบ่งครึ่ง การที่เกษตรกรยอมปฏิบัติตามเช่นนี้ อาจเนื่องมาจากต้องการเอาใจเจ้าของนา เพราะมีคนอื่นมาเสนอทำนาแบ่งครึ่งหลายราย ทำให้เจ้าของที่นาเก็งที่จะให้ใครทำนาของตนก็ได้ บางรายจึงต้องไขว้ไขว้ขอเสนอผลประโยชน์ที่สูงกว่าผู้อื่น จึงจะมีโอกาสได้ทำนาแบ่งครึ่ง วิธีการทำนาแบ่งครึ่ง เกษตรกรค่อนข้างเป็นฝ่ายเสียเปรียบ เพราะต้องเป็นผู้ลงมือทำนาเองควยความลำบาก นับตั้งแต่การเริ่มไถปรับที่นา การลงมือปลูกข้าว การเก็บเกี่ยว และการขนส่ง นอกจากนี้ เกษตรกรยังมีปัญหาเรื่องน้ำในการทำนา ปัญหาเรื่องพันธุ์ข้าวปลูก ตลอดจนปัญหาแมลงสัตว์ต่าง ๆ ทำลายต้นข้าวและการถูกรบกวนจากโจรผู้ร้าย เป็นต้น เจ้าของที่นาเพียงแต่คอยหมั่นติดตามผลการทำนา แล้วรอเวลาที่ผู้เช่านาจะนำข้าวที่เก็บเกี่ยวไ้มาให้เท่านั้น มีเจ้าของนาบางรายที่เห็นใจผู้เช่านาทำ โดยอาจให้ความช่วยเหลือเรื่องพันธุ์ข้าวปลูกให้ยืมสัตว์ที่ใช้ไถนา ตลอดจนให้ยืมอุปกรณ์ในการทำนา แต่เจ้าของที่นาบางรายก็คิดเอาผลประโยชน์จากการให้ความช่วยเหลือผู้เช่านาของตนด้วยการเอาเปรียบ

ภาวะที่สำคัญอีกประการหนึ่งของเกษตรกรที่หลีกเลี่ยงไม่ได้คือการเสียภาษีที่นาให้กับรัฐบาล ซึ่งแต่ก่อนเรียกว่าอากรคานา ในการเสียอากรคานาแต่เดิมในสมัยกรุงศรีอยุธยา ใช้วิธีเก็บทางชาว จนถึงตอนต้นที่เริ่มสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ก็ยังคงใช้วิธีการเก็บทางชาวอยู่ แต่ในการเก็บทางชาว คือการแบ่งส่วนข้าวจากเกษตรกรที่ทำนาได้ โดยคิดอัตราไร่ละ 2 ถึง และเกษตรกรต้องขายข้าวให้กับทางราชการอีกไร่ละ 2 ถึง คิดราคาถึงละ 4 อัฐ

¹ เรียกว่า การทำนาแบ่งครึ่ง เช่นเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวได้ 100 ถึง เกษตรกร และเจ้าของนาจะได้ฝ่ายละ 50 ถึง

นอกจากนี้เกษตรกรยังต้องขนส่งข้าวทั้งที่เสียเป็นอากรค่านาและข้าวที่ตองขายให้ทางราชการ ไปส่งถึงยุ้งฉางของทางราชการด้วยตนเอง ทั้งในเขตเมืองหลวงและตามหัวเมือง เขตนอก¹ ในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้เรียกอากรค่านาใหม่ว่า "ภาษีค่านา"² การที่เกษตรกรต้องขนส่งข้าว ที่เป็นทั้งภาษีค่านาและส่วนที่ขายให้ทางราชการด้วยตนเองไปถึงยุ้งฉางของทางราชการ ก่อให้เกิดความลำบากกับเกษตรกรที่มีภูมิลำเนาที่อยู่ไกลที่ตั้งยุ้งฉางทางราชการ เป็นอย่างมาก ถึงสมัยรัชกาลที่ 3 จึงได้เปลี่ยนการเก็บภาษีค่านาเสียใหม่ จากการให้ชาวนาเป็นการให้ เงินตราแทน ในอัตราไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง³ ทั้งนาคูโคและนาฟางลอย⁴ การถือเกณฑ์ ในการเก็บภาษีค่านาทั้งนาคูโคและนาฟางลอย ดูจากเอกสารครอบครองที่ดินเป็นหลัก⁵ ผู้ทำนาประเภทนาคูโคถือเอกสารตราแดง⁶ ต้องเสียภาษีค่านาเต็มตามจำนวนเนื้อที่นา

¹ประกาศแกวชและพิทักษ์เก็บเงินค่านา, ราชกิจจานุเบกษา, 25 มิถุนายน 2448: นพ 256 - 258.

²พระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ลักษณะการปกครองประเทศสยาม แต่โบราณ, หน้า 43.

³ประกาศวิธีและพิทักษ์เก็บเงินค่านา, ราชกิจจานุเบกษา, เรื่องเดียวกัน.

⁴สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายความหมายนาคูโคและนาฟางลอย ในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ไว้ว่า นาคูโค คือนาที่อาศัยน้ำฝนและน้ำท่าประจำปีทำนา ที่ต้องมี ลักษณะเป็นนาคูโคมาตั้งแต่โบราณได้แก่ แขวงมณฑลกรุงเก่า ลพบุรี อ่างทองและสุพรรณบุรี การเรียกนาคูโค เนื่องมาจากวิธีการถือจำนวนคูโคที่ใช้ไถนาเรียกเก็บทางชาวนาฟางลอย คือนาที่อาศัยน้ำฝนทำนาเพียงอย่างเดียว การเรียกนาฟางลอย ถือเอาตอฟางขาวเมื่อเก็บเกี่ยวแล้ว เป็นที่สังเกตในการเก็บภาษีค่านา

⁵นาคูโคต้องเสียภาษีค่านาเต็มจำนวนที่นาและมีสิทธิครอบครองที่ดินจนกว่าจะเลิก เสียภาษีค่านา นาฟางลอยถ้าไม่เสียภาษีค่านาเป็นเวลา 3 ปี จะหมดสิทธิในการครอบครองที่ดิน

⁶สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 53 - 54.

ไม่ว่าจะทำนาไคชาวมาน้อยเพียงใด เกษตรกรจึงพยายามเพาะปลูกในหน้าของตนเองเต็มที่ ไม่ปล่อยให้เป็นที่รกร้างว่างเปล่า สำหรับผู้ทำนาประเภทฟางลอยคือ เอกสารใบจอง¹ การเสียด่านฟางลอยจะเสียเฉพาะนาที่ปลูกข้าวโคจริง พื้นที่โคที่ปลูกข้าวไม่เต็มเนื้อที่ก็เสียภาษีค่านาเฉพาะส่วนที่ทำนาโคจริง ปีใดเกษตรกรทำนาไม่ไคผล เช่นเกิดฝนแล้งจัดหรือเกิดอุทกภัยนำท่วมนา คนชาวจังหวัดเลยจะเสียหายอย่างหนัก ทางราชการจะพิจารณาที่จะลดหย่อนการไคชาวนาโคบ้าง ขอเสียเปรียบที่เกษตรกรต้องพบอยู่เสมอในการเสียภาษีค่านา เช่นกรณีนาโคไคเจาหน้าที่ไม่ไคออกเดินสำรวจการทำนาของเกษตรกรว่า ไคผลเป็นอย่างไร จะมาครั้งแรกก่อนรังวัดที่ดินให้ตรงกับตราแดง เพื่อเก็บภาษีค่านาโคถูกต้องแล้วไม่มาอีก เจาหน้าที่จึงไม่มีโอกาสรู้ว่าการทำนาโคไคไคผลเป็นอย่างไร แต่เก็บภาษีค่านาเต็มทุกปี ผิดกับนาฟางลอยมีเจาหน้าที่มาเดินสำรวจเพื่อคำนวณราคาภาษีนาโคถูกต้อง

ในระยะเวลาที่เกิดความผิดปกติทางธรรมชาติ น้ำฝนและน้ำท่วมไม่พอดีในการทำนา ผู้ที่ทำนาโคไคไคผลจะได้รับความเดือดร้อนทำนาไม่ไคผลเพราะต้องอาศัยน้ำทั้งน้ำฝนและน้ำท่า² แต่นาฟางลอยอาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียว เมื่อทำนาไม่ไคผลก็ได้รับการยกเว้น ผิดกับนาโคไคผลผู้ทำนาประเภทนี้จะทำนาไคผลบางหรือไม่ไคผลเลยก็ต้องเสียภาษีค่านาเต็มทุกปี ดังนั้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เกษตรกรจึงได้รับการลดอัตราภาษีค่านาจากการเสียภาษีไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง เหลือไร่ละ 1 สลึง³

ถึงในสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐบาลเห็นว่าการเก็บภาษียังมีกรรมวิธีที่ยุ่งยาก จึงได้ตั้งกรมสรรพากรขึ้นเพื่อทำหน้าที่โดยตรงในการเก็บภาษีค่านา โดยส่งเจาหน้าที่สรรพากรไปประจำตามทุกหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ พร้อมทั้งออกประกาศ พระราชบัญญัติลักษณะเก็บเงินค่านา

¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

²David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, p. 208.

³ประกาศวิธีและพิสัยเก็บเงินค่านา, ราชกิจจานุเบกษา, เรื่องเดียวกัน.

ร.ศ. 119 เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443)¹ และกำหนดอัตราการ
เก็บภาษีค่านาเฉพาะนาโคกที่มีตราแดงในแขวงมณฑลกรุงเก่า ลพบุรี อ่างทองและสุพรรณบุรี
ไร่ละ 16 อัฐเท่ากับ 1 สลึงเศษของไร่ งานละ 4 อัฐ นาที่อยู่นอกเมืองทั้งสี่เมืองเก็บ
อย่างนาฟางลอย ไร่ละ 24 อัฐ เท่ากับ 1 สลึง 1 เฟื้อง เศษของไร่ งานละ 8 อัฐ²
และยังกำหนดนาป่าเพิ่มขึ้นอีกประเภทหนึ่งด้วย³

ลักษณะของการเก็บภาษีค่านาใหม่นี้ น่าจะแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลต้องการจะให้
ผู้ทำนาฟางลอยทำนาให้เต็มพื้นที่ และเปลี่ยนลักษณะประเภทนาฟางลอยเป็นนาโคกในโอกาส
ต่อไป จึงเก็บภาษีค่านาฟางลอยสูงกว่าภาษีค่านาโคก อีกห้าปีต่อมารัฐบาลได้ปรับปรุงภาษี
ค่านาใหม่อีก โดยประกาศแก้ไขและพิทักษ์เก็บเงินค่านา ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448)⁴
เสียใหม่ อัตราการปรับปรุงภาษีค่านาครั้งนี้เพิ่มจากอัตราภาษีเดิมถึง 4 เท่าตัว และมีกร
กำหนดประเภทของนาเป็น 5 ประเภท⁵ การจัดเก็บภาษีค่านาประเภทต่าง ๆ คือ
นาโคกชั้นเอกไร่ละ 1 บาท นาชั้นโทไร่ละ 48 อัฐ นาชั้นตรีไร่ละ 40 อัฐ นาชั้นจตุ
ไร่ละ 32 อัฐ และนาเบญจไร่ละ 24 อัฐ⁶ ผลจากการที่รัฐบาลขึ้นภาษีค่านา

¹พระราชบัญญัติลักษณะเก็บเงินค่านา ร.ศ. 119", ราชกิจจานุเบกษา,
(18 พฤศจิกายน 119) : 450 - 453.

²เรื่องเดียวกันและประกาศการเก็บเงินค่านา ร.ศ. 119", ราชกิจจานุเบกษา,
17 (2 ธันวาคม 119) : 508.

³เดิมมี 2 ประเภทคือ นาโคกและนาฟางลอย การเก็บค่านาป่ายอมให้ท้องถิ่นเป็นผู้
พิจารณาว่า จะเก็บแบบนาฟางลอยหรือคิดจากจำนวนชาวปลูกที่ไร่ในป่านั้น ซึ่งมีผลคือ
เกษตรกร เพราะท้องถิ่นรูสภาพการทำนาของแต่ละปี.

⁴"ประกาศแก้ไขและพิทักษ์ : เก็บเงินค่านา ร.ศ. 124", ราชกิจจานุเบกษา,
22 (25 มิถุนายน 124) : 256 - 258.

⁵นาเบญจจะ นาชั้นจตุวา นาชั้นตรี นาชั้นโทและนาชั้นเอก การแบ่งประเภทของนา
ถือเกณฑ์คุณภาพของนาและราคาข้าวในนาชนิดนั้น ๆ.

⁶ประกาศแก้ไขและพิทักษ์การเก็บเงินค่านา ร.ศ. 124", เดิมเดียวกัน.

ตามประกาศแกวธิ์และพิทักษ์เก็บเงินค่านา ร.ศ. 124 ซึ่งได้รับคำแนะนำจาก นายเกรแฮม เจ้ากรมทะเบียนที่ดิน¹ ทำให้รัฐบาลมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่ในทางตรงกันข้าม เกษตรกรที่ทำกรเพาะปลูกและเจ้าของที่นายอมได้รับความเดือดร้อนเพราะต้องเสียภาษีค่านาสูง ผลจากการที่รัฐบาลเพิ่มภาษีค่านา จึงเป็นหนทางเดียวที่เกษตรกรต้องพยายามปรับปรุงที่นาของตนเองให้สามารถผลิตข้าวได้มาก และทำการเพาะปลูกให้เต็มพื้นที่เพื่อสิทธิในการลดภาษีค่านา

ปัญหาเรื่องการถือครองที่ดินนับว่าเป็นปัญหาสำคัญอีกเรื่องหนึ่ง เนื่องจากการกำหนดเขตที่นายังไม่ชัดเจน ผู้ถือสิทธิที่ดินทำการเพาะปลูกมักจะมีซ้ำกันในพื้นที่แห่งเดียวกัน การเกิดเหตุทะเลาะวิวาทเรื่องอาณาเขตที่นาไม่แน่นอนลำเขตกันได้มีอยู่เสมอ ต่อมารัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ประกาศออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2544) เพื่อจัดทำโฉนดที่ดินให้ราษฎรมีกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดินเป็นครั้งแรก² การจัดทำโฉนดที่ดินครั้งแรกยังบกพร่องการดำเนินงานไม่รัดกุมพอ เช่นกรมนาออกหลักฐานการถือครองที่นา กรมพระคลังออกหลักฐานการถือครองที่สวน กรมเมืองออกหลักฐานการถือครองที่บ้านเป็นต้น³ ดังนั้นรัฐบาลจึงได้มีการปรับปรุงพระราชบัญญัติการออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451) อีกครั้ง⁴ ทำให้ผู้มีกรรมสิทธิ์ถือครองที่ดินสามารถทำนิติกรรมในที่ดินของตนเองได้

¹ หจข. เอกสาร ร.5 กษ.4 5/6, หนังสือมิสเตอร์เกรแฮม เจ้ากรมทะเบียนที่ดินกราบเรียนเจ้าพระยาเทเวศวงศ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ พุทธศักราช ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445).

² "ประกาศออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. 120" ราชกิจจานุเบกษา, 18 (22 กันยายน ร.ศ. 120) : 370 - 377.

³ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ, หน้า 44.

⁴ "พระราชบัญญัติการออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. 127", ราชกิจจานุเบกษา, 25 (9 มีนาคม 127) : 1431 - 1447.

การ เก็บภาษีของรัฐบาลถึงแม้รัฐบาลได้เพิ่มอัตราภาษีเก็บสูงกว่าเกมหลายเท่า เพื่อให้รายได้เพียงพอกับรายจ่ายก็ตาม แต่รัฐบาลยังมีอุปสรรคเรื่อง การ เก็บภาษีค่านาไม่ไค้ ครบตามต้องการ โดยเฉพาะในตอนปลายของสมัยรัชกาลที่ 5 การทำนาของเกษตรกรไม่ไค้ผล เช่นในปี พ.ศ. 2452 นำทำนามีน้อยไม่พอทำนา ปีต่อมา พ.ศ. 2453 เกิดอุทกภัยน้ำป่าไหลเซาะท่วมนาเสียหายอีก เกษตรกรทำนาไม่ไค้ผลจึงไม่มีเงินเสียค่านา¹ ความเดือดร้อนของเกษตรกรที่ไม่มีเงินเสียค่านา ทำให้เกิดการร้องทุกข์ต่อรัฐบาลขอลดเงินค่านา² ดังที่มีเจ้าของนาและเกษตรกรที่ทำนาในทุ่งรังสิต ไค้เขาขอรวมกันถึง 322 คน ยื่นเรื่องร้องทุกข์ต่อกระทรวงเกษตร ขอพระราชทานยกเงินค่านาที่ค้างอยู่และขอให้เปลี่ยนอัตราภาษีค่านาใหม่³ ปีต่อมา พ.ศ. 2454 ไค้เกิดความแห้งแล้งจัด ฝนตกลงมาน้อยมากจนไม่ไค้น้ำพอที่จะทำนา เกษตรกรมีความทุกข์ยากติดต่อกันมาเป็นปีที่สาม การทำนาไม่ไค้ผล เกษตรกรยากจนลงและไม่มีเงินพอที่จะเสียภาษีที่ดิน ปัญหาของเกษตรกร เรื่องการ เสียภาษีที่ดินจึงนับไค้ว่าเป็นปัญหาที่สำคัญเรื่องหนึ่ง ที่เกษตรกรจะต้องออกหน้าต่อ การ เก็บภาษีที่นาในอัตราที่สูง และยังไม่ไค้เงินจะเสียค่าภาษีนาอีกด้วย

5. ปัญหาคนกลางเอาเปรียบในการซื้อขายข้าว

นับตั้งแต่เกษตรกรเก็บเกี่ยวผลผลิตไค้แล้ว ราคาการซื้อขายข้าวไค้เริ่มเปลี่ยนแปลงไม่แน่นอน พวกพ่อค้าขอข้าวจะมาติดคอขอข้าวถึงที่นา⁴ และถึงยุ้งฉางที่บ้านของ

¹ หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 1/6, รายงานการประชุมเสนาบดี เรื่องเจ้าของนา ร้องทุกข์เงินค่านา วันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2453.

² หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 1/6, รายงานการประชุมเสนาบดี เรื่องขอลดเงินค่านาแขวงเมืองธัญบุรี วันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2453.

³ หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 1/6, หนังสือของพระยาวงษาอุปราชกราบทูลรัชกาลที่ 6 วันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2453.

⁴ หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 1/12, รายงานการเพาะปลูกประเภทสยามของพระยาวงษาอุปราช วันที่ 17 กันยายน พ.ศ. 2454.

เกษตรกร พวกที่ขายข้าวตั้งแต่อยู่ที่นา มักจะมีความเดือดร้อนจำเป็นต้องรับขาย ทำให้พวก
 พอคารูว่าเกษตรกรมีความเดือดร้อนและกตราคาข้าวให้ต่ำลง¹ ปีใดที่ราคาข้าวตกต่ำ
 พอคายังกตราคาข้าวให้ต่ำลงมาก เกษตรกรบางรายไม่ยอมขายข้าวขณะอยู่ที่นา เนื่องจาก
 ราคาข้าวต่ำ จึงขนข้าวไปเก็บที่ยุ้งฉางในนาของตน พอคารูเมื่อต้องการข้าวจะไปซื้อขอ
 ข้าวถึงบ้านและให้ราคาข้าวสูงขึ้น แต่เกษตรกรที่ไม่เดือดร้อนจะเก็บกักข้าวไว้ไถนาน

การเก็บกักข้าว เพื่อรอราคาข้าวให้สูงขึ้นมักเป็นการเสี่ยงอยู่มาก เพราะนอกจาก
 ต้องเสียค่าใช้จ่ายไปทุกวันแล้วอาจขายข้าวไครราคาไม่คุ้มตามที่หวังไว้ เกษตรกรที่มีหนี้สินและ
 ยากจนไม่มีโอกาสเก็บข้าวไว้ได้ ถึงแม้จะเห็นว่าราคาข้าวจะตกต่ำก็จำเป็นต้องรับขายข้าว
 เพื่อนำเงินมาใช้หนี้²

ความยากจนเป็นปัญหาสำคัญของเกษตรกร ในสภาพแวดล้อมที่ราคาข้าวตกต่ำ
 และการมีหนี้สินมากอยู่แล้ว ไคบังคับให้เกษตรกรต้องขายให้พอค่า เก็บหมกยุ้งฉางเหลือเก็บ
 ไว้บริโภคบาง เงินที่ขายข้าวไคเมื่อใช้หมดไปต้องไปกู้ยืมมาใหม่อีก ปีใดทำนาไคฝนหนัก
 ยิ่งมากขึ้น ถ้าปีใดทำนาไคผลดีต้องนำเงินที่ขายข้าวไคไปใช้หนี้เก็บหมก จากรายงาน
 การเพาะปลูกประเทศสยามของพระยวงษาบุรุษพิทักษ์ ไคกล่าวถึงการกู้ยืมเงินของเกษตรกร
 ไว้ว่า

. . . ชาวนาขายข้าวให้พอค่า (คนจีน) เก็บหมกยุ้งฉางเหลือไว้กินเพียงเล็กน้อย
 เมื่อฝนแล้งเก็บเกี่ยวข้าวเขาไม่ไค ราษฎรออกอยากและยากจนลง ต้องไปกู้ยืมเงิน
 มาใช้ . . . ยืมเงินใหญ่ยืมและเที่ยวคกข้าว จะเป็นพอค่าคนจีนเสียเป็นส่วนมาก เพราะ
 พวกคนจีนรู้จักเขมดเขมเงินทองและรู้จักคิดต้นทุนกำไร นาแควสะแกตรัง เมืองอุทัย พวก
 ชาวนาที่ตอนยังลงมาข่มเงินและจำนนากับพอค่าคนจีน ๆ คนหนึ่ง ๆ มีนากันคนละมาก ๆ³

¹ หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 1/6, เมมเบอร์ แรนคัมที่จะแก้ไขนาเสื่อมให้กลับ
 เจริญดีขึ้น.

² เอกสาร เรืองไคยวกัน.

³ รายงานการเพาะปลูกประเทศสยาม, เรืองไคยวกัน.

ลักษณะของการซื้อขายข้าว พอกาจะมีแหล่งรับซื้อข้าวอยู่ที่ท่าเรือ โดยมากจะเป็นเรือขอข้าวหรือเป็นนางเก็บข้าวซึ่งมีอยู่ตามริมแม่น้ำที่ทำการคมนาคมทางน้ำสะดวก ชาวที่มาจากแหล่งเพาะปลูกโดยทางเรือได้อาศัยลำคลองต่าง ๆ เป็นเส้นทางมาสู่ที่เก็บข้าวท่าเรือริมน้ำ และแหล่งข้าวเหล่านี้จะถูกลำเลียงไปยังโรงสีไฟที่ตั้งอยู่ริมน้ำ เพื่อทำการสีข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสาร¹ ไซบริกภายในประเทศหรือส่งขายออกนอกต่อไป ท่าเรือรับซื้อข้าวจากต่าง ๆ พอกาคณินเป็นเจ้าของผู้ขาด² การซื้อขายข้าวของคอรองราคากับพอกาชาวในถิ่นอาศัย³ เมื่อกกลางราคาก็ไคจึงนำข้าวบรรทุกเกวียนหรือบรรทุกเรือ (ถ้ามีเส้นทางคมนาคมทางน้ำสะดวกกว่า) มาสู่ท่าเรือริมน้ำ พวกเขาซื้อข้าวทั้งที่ท่าเรือขอข้าว และพอกาซื้อข้าวในถิ่นมักเป็นพวกเดียวกัน ดังนั้นพอกาชาวจึงกวดราคาการซื้อข้าวให้ค่าสูง ไมวาเกษตรกรจะขายข้าวให้กับพอกาแห่งใด เกษตรกรจึงเป็นฝ่ายเสียเปรียบพอกาคณินอยู่เสมอ

นอกจากเรื่องการขายข้าวใดราคาไม่คี่แล้ว ปัญหาเรื่องเครื่องชั่งตวงวัดไม่เที่ยงตรงก็เป็นอีกปัญหาหนึ่ง เกษตรกรมักได้รับความเดือดร้อนอยู่ทั่วไป เครื่องชั่งตวงวัดที่พอกาใช้ตวงข้าวมักเอาเปรียบผู้ขายข้าว⁴ บางปีผลการทำนาได้ข้าวน้อย โรงสีข้าวต้องการข้าวไปสีเพื่อส่งให้ทันกับความต้องการของตลาด ดึงกับตองแยงกันซื้อข้าวจากเกษตรกร พอกาคณินกลางที่ซื้อข้าวไปขายให้โรงสีใดก็ได้ แต่เกษตรกรผู้ขายข้าวไม่ได้กำไรจากการขายข้าวให้โรงสีอย่างแท้จริง⁵ เพราะนอกจากตองขายข้าวให้โรงสีใดราคาไม่คี่แล้ว ยังถูกพวกพอกาใช้เครื่องชั่งตวงวัดที่ไม่เที่ยงตรงอีกด้วย

¹ตามชนบทมีโรงสีข้าวขนาดเล็กรับซื้อข้าวจากเกษตรกรทั่วไป เพื่อไซบริกในท้องถิ่นนั้น

²รายงานการเพาะปลูกประเทศไทย, เรื่องเดียวกัน.

³เรื่องเดียวกัน.

⁴ทช., เอกสาร ร.6 กษ. 1/6, รายงานการประชุมเรื่องขอลดค่านาเมืองวิบูลบุรี.

⁵เอกสารเล่มเดียวกัน.

6. ปัญหาอื่น ๆ

ในสภาพแวดล้อมของสังคมขณะนั้นยังมีปัญหาอื่น ๆ อีก ถึงแม้จะดูไม่สำคัญแต่ก็มีส่วนเชื่อมโยงและกระทบกระเทือนไปถึงฐานะความเป็นอยู่ของเกษตรกรรายย่อย ดังเช่นปัญหาการเดินการพนัน บางปีที่เกิดความผิดปกติเรื่องมีน้ำไม่พอใช้ในการทำนา ผลผลิตข้าวไต่ต่อยกว่าปกติ ทำให้เกิดความยากจนและอดอยาก ประกอบกับการมีเวลาว่างมากหลังจากสิ้นฤดูทำนาก็ไม่ได้ทำอะไร เป็นอาชีพจริงจัง บางคนหันไปเดินการพนันและยังใช้จ่ายฟุ่มเฟือยเกินรายได้¹ การพนันที่นิยมเล่นกันได้แก่ ถั่ว โป ชนไก่ กัดปลา พุงเรื่อ ตามหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ ทางราชการได้ประกาศห้ามเดินการพนันประเภทถั่วและโป แต่ทางเซตหัวเมืองที่มีเรือเมล์และรถไฟเดินติดต่อกับกรุงเทพฯ ราษฎรแอบเปิดบ่อนเดินการพนัน จึงมีราษฎรพากันมาเดินการพนันกันทั่วไป เสียเงินกันคนละ 3 - 4 บาท บางคนถึง 10 บาท - 3 ตำลึง² ผู้ที่เดินการพนันเสียตังไปถูกเงินมาเล่นแก้ตัวเอาทุนคืน บางคนนำที่สวน ทุ่งนา หรือที่คั้นซึ่งปลูกที่อยู่อาศัย พาหนะ เรือแพไปจำนองหรือขายฝาก พอถึงถูกการทำนาต้องไปทำนาในที่ที่ใครจำนองหรือขายฝากไว้ โดยตกลงกับเจ้านั้นจะให้ดอกเบี้ยเป็นข้าวหรือเป็นเงิน การกู้เงินทำสัญญาส่งดอกเบี้ยอย่างต่ำซึ่งละ 15 บาท³ การขายฝากเจ้าของเงินจะเรียกค่าช่วยการเท่ากับผลประโยชน์ที่ได้จากค่าเช่านา⁴ มีเกษตรกรบางรายที่ตองเช่านาผู้หนึ่ง เมื่อการทำนาไม่ไคผล ชาวมีไม่พอบริโภคและยังขายข้าวได้ราคาตกต่ำจึงทำให้ยากจนลงมาก ผู้ที่หันไปเดินการพนันเพื่อหวังจะหารายได้ชดเชยแต่กลับเสียการพนัน ยิ่งทำให้มีปัญหามากขึ้น แม่เจ้าของนาจะไคลคค่าเช่าลงทุกปีแล้วก็ตาม ผู้เช่านาทำก็ยังให้หนี้ไม่หมด ในบางท้องที่เจ้าของนาไม่ไคเก็บ

1 รายงานการ เเพาะปลูกประเทศไทย, เอกสาร เล่มเดียวกัน.

2 เอกสาร เล่มเดียวกัน.

3 เอกสาร เล่มเดียวกัน.

4 เอกสาร เล่มเดียวกัน.

ค่าเช่านาคิดต่อกันมา 3 ปี¹ เพื่อเอาใจผู้เช่านาเพราะเห็นว่า ใหญ่จนทำน่ายังดีกว่าทิ้งนา ไทรกรางกลับเป็นป่า แต่ฐานะของผู้เช่านาทำยังไม่ดีขึ้น บางรายคิดค่างาเช่านามาก ไม่มีทุนจะทำนาต่อไป ต้องเลิกทำนาไปรับจ้างทำงานในกรุงเทพฯ หรือย้ายไปประกอบอาชีพอื่น² เกษตรกรที่ยากจนไม่มีเงินจะไ้หนี้ต้องถูกจับกุม ถูกยึดที่ดินที่สวนตลอดจนถูกยึดโคกระบือที่ไ้ทำงานด้วย³

ปัญหาความยากจนของเกษตรกร และปัญหาการ เลื่อนการพนันทำให้เกิดโจรผู้ร้ายชุกชุม เช่นการลักขโมยโคกระบือที่ไ้ทำนา ซึ่งมีอยู่ทั่วไป และในฤดูแล้งยังเกิดโรคระบาดกับสัตว์เลี้ยง โคกระบือที่เป็นกำลังสำคัญในการทำนาลมตายทำให้ต้องเสียเวลาในการทำงาน นอกจากนี้เกษตรกรยังมีปัญหาเรื่องการขาดแรงงานที่จะช่วยกันในการทำนา แรงงานที่ขาดได้แก่สมาชิกในครอบครัวของเกษตรกรที่เป็นชายฉกรรจ์อายุตั้งแต่ 18 - 25 ปี ต้องถูกเกณฑ์ไปรับราชการทหาร³ แรงงานจากชายฉกรรจ์เหล่านี้เป็นหลักสำคัญในการทำนาของครอบครัว เพราะเป็นผู้ที่มีความแข็งแรงและสามารถทำงานหนักได้มากกว่าสมาชิกในครอบครัวที่เป็นหญิงหรือผู้สูงอายุ สำหรับชายที่มีอายุตั้งแต่ 25 - 30 ปีมักเป็นหัวหน้าครอบครัวก็ถูกเกณฑ์ไปรับราชการ เป็นพลตระเวนหรือเฝ้าพระราชวังด้วย⁴ ครอบครัวเกษตรกรที่แต่งงานใหม่ แยกเรือนออกจากพ่อแม่เริ่มจะสร้างฐานะ มีกำลังในการทำนาเพียงกำลังหัวหน้าครอบครัว

¹หจช., เอกสาร ร.6 กษ. 1/6, หนังสือของพระยาวงษาอุปราชพัทธร บังคมหลวงรัชกาลที่ 6.

²หจช., เอกสาร ร.6 กษ. 1/6, รายงานการประชุมเสนาบดี เรื่องขอลดเงินค่านาแขวงเมืองชัยบุรี.

³"พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ.124", ราชกิจจานุเบกษา, 22 (3 กันยายน 124) : 513 - 518.

⁴หจช., เอกสาร ร.6 กษ. 1/4, Memorandum on Our Domestic Economy, ของพระยาวงษาอุปราชพัทธร วันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2453, หน้า 12.

และภรรยา อาจมีกำลังจากบุตรชายบาง บางครอบครัวอาจต้องจ้างผู้อื่นมาช่วยทำนาด้วย¹ เมื่อหัวหน้าครอบครัวต้องไปรับราชการโดยเฉพาะชายอายุตั้งแต่ 25 - 30 ปี ซึ่งนับว่าเป็นกำลังสำคัญมากในการทำนา จึงเป็นการระงับของภรรยาที่ต้องทำนาแทนหัวหน้าครอบครัวและงานที่รับผิดชอบได้แก่ การทำนา เลี้ยงบุตร ดูแลบ้าน เลี้ยงสัตว์ที่ไร่นา และงานอื่น ๆ การที่หัวหน้าครอบครัวต้องไปรับราชการ ทำให้กำลังการผลิตของเกษตรกรลดลง นับว่าเป็นอุปสรรคสำคัญมากในการทำนา ครอบครัวเกษตรกร ที่ขาดกำลังสำคัญในการทำนา อาจจะไหม้ผลผลิตนอยลง รายได้ประจำก็พลอยลดลงด้วย บางครอบครัวทุนหมดไม่มีเงินจ้างลูกจ้างทำนา เรื่องการขาดแคลนลูกจ้างทำนาเคยปรากฏ เช่น เมื่อ พ.ศ. 2453 พวกลาวไม่ยอมมารับจ้างทำนา ถึงที่บริษัทหุคคลองแลคูนาสยามได้กล่าวถึง เรื่องลูกจ้างทำนาในหนังสือที่บริษัทไคกราบบังคับมณฑลพายัพที่ 6 ว่า

. . . ที่ทุ่งหลวงคืนฟ้าอากาศผิดปกติ นำมากเกินความต้องการ คนชาวฉะเชิงเทราเสียหายราคาข้าวตกต่ำ . . . ชาวนามีรายได้ไม่พอกับรายจ่ายให้ค่าจ้างลาว พวกลาวจึงพากันรังเกียจไม่ยอมลงมารับจ้างนอยลงทุกวัน พวกเขาน่าทำต้องใช้ลูกจ้างทำนาไม่ได้ ทำให้การทำนาในทุ่งหลวงนอยลงตามลำดับ กลายเป็นที่เปลี่ยวไม่มีใครกล้าไปทำนา. . .²

ครอบครัวเกษตรกรที่ยากจนลง เพราะทำนาไม่ได้ และไม่มีรายได้ทางอื่นจึงต้องแก้ปัญหาครอบครัวด้วยการขายพวกโคกระบือที่ไร่นาในราคาที่ถูกลง เพื่อต้องการ เงินมา

¹จ้างลาวจากภาคตะวันตกเฉียงเหนือ เนื่องจากทางพนมของพวกลาวทำนาไม่ได้ผล จึงต้องมารับจ้างทำนาในเขตที่ราบภาคกลางปีละหลายพันคน.

²พช., เอกสาร ร.6 กษ. 1/6, หนังสือของบริษัทหุคคลองแลคูนาสยาม มณฑลพายัพที่ 6 วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2453.

ใช้สอยในครอบครัว¹ การทำนาในปีต่อไปไม่มีสัตว์จะใช้ไถนา ในที่สุดก็ต้องไปกู้เงินมาทำนา
ในการทำนา จึงเกิดหนี้สินต่อไปอีก

จากปัญหาต่าง ๆ ของเกษตรกรไทยในตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 6 ที่ได้กล่าวมาแล้ว
สรุปได้ว่า เกษตรกรต้องได้รับความทุกข์ยากลำบากเกี่ยวกับปัญหาเรื่องการทำนาไม่ไคผล
เนื่องมาจากเรื่องน้ำไม่พอใช้ในการทำนา และปัญหาเรื่องน้ำซึ่ง เกษตรกรต้องหวังพึ่งธรรมชาติ
โดยรอให้ฝนตกลงมาถูกต้องตามฤดูกาลนี้ นับว่าเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุดที่มีผลโดยตรงต่อความ
อยู่รอดของเกษตรกร เพราะการทำนาได้ข้าวเป็นความหวังของเกษตรกร ซึ่งต้องใช้เป็น
อาหาร และเป็นพันธุ์ข้าวปลูก ชาวไร่ยังทำให้เกษตรกรมีรายได้เพื่อนำเงินมาใช้จ่ายขอเครื่อง
อุปโภคบริโภคและใช้เป็นการทำนาในปีต่อไป น้ำฝนจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการทำนา น้ำฝน
ยังเป็นแหล่งสำคัญของการเกิดน้ำท่าไหล เขาคลองรับน้ำที่ผ่านพื้นที่เพาะปลูก การเกิดความผิด
ปกติของสภาพภูมิอากาศ เป็นปัญหาของเกษตรกรที่ไม่สามารถจะช่วยเหลือตัวเองได้ จึงต้องทน
รับความทุกข์ยากตลอดไปจนกว่าธรรมชาติจะอำนวยให้สามารถทำนาได้ผล สำหรับปัญหา
ที่เกิดขึ้นจากสภาพแวดล้อมของสังคมขณะนั้นที่มีผลสืบเนื่องมาจากสมัยรัชกาลก่อนเช่น ปัญหา
คลองรับน้ำที่ผ่านพื้นที่เพาะปลูกต้นเขิน ปัญหาการขนส่งข้าวไม่สะดวกทำให้ราคาข้าวตกต่ำ
ปัญหาภาษีค่านาแพง ปัญหาการเกษตรขายฉกรรจ์ เขารับราชการทหาร เป็นต้น ล้วนแต่เป็น
อุปสรรคต่อการทำนาทั้งสิ้น ครั้นเมื่อถึงสมัยรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 6 ก็มีปัญห่อื่น ๆ เกิดขึ้นมาอีกเช่น ปัญหาการทำนาไม่ไคผลทำให้เกิดความ
อดอยาก เกิดโจรผู้ร้ายชุกชุม เกษตรกรขาดแคลนพันธุ์ข้าวปลูกทั้งราคาข้าวตกต่ำ คนกลาง
ยังเอาเปรียบความไม่เป็นธรรมในการซื้อขายข้าว ตลอดจนปัญหาเกิดโรคระบาด
กับสัตว์เลี้ยง และปัญหาการเล่นการพนัน เป็นต้น ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า เกษตรกรไทยมีปัญหา
หลายด้านด้วยกัน ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการประกอบอาชีพการทำนาอย่างมาก และยังมีผล
กระทบกระเทือนต่อฐานะทางเศรษฐกิจของประเทศอีกด้วย

¹ เมมเมอรแรนณ์ที่จะแก้ไขการทำนาให้กลับเจริญขึ้น, เอกสารเดิมเดียวกัน.